

תלמוד לומר [שמות כא] בענין עבד עברי: "שש שנים יעבד". וזה לא עבד שש שנים.

יכול, שמא תאמר אפילו אם העבד חלה בזמן שש שנות עבודתו, (684) הרי זה חייב להשלים. (685)

תלמוד לומר, לכך נאמר [שמות כא]: "ובשביעית יצא". (686) ללמד שיש עבד שיוצא בשביעית אף על פי שלא עבד שש שנים שלמות, (687) והיינו עבד שחלה. (688)

ומאחר שהברייתא אומרת שעבד שברח חייב להשלים את שנות עבודתו, ויוצא לאחר

שישלים, אם כן, ראוי להעניק לו כדין עבד היוצא בשש! וקשה: למה שנינו שבורח אין מעניקים לו?

אמר רב ששת תירוך: הכא, במאי עסקינן, הברייתא שאמרה אין מעניקים לבורח, עוסקת בכגון שברח ולאחר מכן פגע בו יובל, (689) לפני שחזר להשלים את עבודתו. והיובל מוציאו לחרות.

מהו דתימא, שמא היית אומר: הואיל ואפיק ליה יובל, הואיל והיובל הוא שהוציאו לחרות, לפיכך "שילוחו מעמד" קרינן ביה, ולא נקנסיה, ונעניק ליה.

684. פירש רש"י: "יכול אפילו חלה בתוך שש היא חייב להשלים ימי חוליו.

מרש"י משמע שהברייתא מדברת בשהתחיל לעבוד וחלה בתוך שש שנות עבודתו. אבל מקושת הגמרא ומתירוצה להלן משמע שהברייתא דברה בחלה כל שש השנים.

ומטעם זה המהרש"א מחק זאת מדברי רש"י. ואף תוספות ר"ד הגיה את דבריו. [כך הבין עצמות יוסף].

אבל האחרונים ישבו את פירוש רש"י כפי הגירסא שלפנינו. עיין עצמות יוסף, פני יהושע, ספר המקנה.

685. יש מפרשים שהברייתא מדברת בבורח שחלה, והברייתא מסיקה שמאחר שחלה אינו צריך להשלים. [ריטב"א בשם יש מפרשים, ומשנה למלך עבדים ב ד בדעת הרמב"ם והסמ"ג].

אבל בירושלמי כתוב שאם העבד ברח וחלה, או שחלה בבית רבו וברח, חייב להשלים, מפני שהאדון יכול לומר לו אילו היית בביתי היית מבריא מיד. וכן מסקנת הרמב"ן הרשב"א והריטב"א.

686. משפט זה מיותר, שהרי כבר נאמר "שש שנים יעבד", ומובן מאליו שבשביעית יצא.

687. כך פירש רש"י. ומשמע מלשונו שמדובר בעבד שעבד מקצת שש וחלה מקצתם. אבל מהרש"א מחק זאת מפירוש רש"י. מפני שהגמרא להלן מעמידה את הברייתא בחלה כל שש. ועיין לעיל הערה 684.

688. אך נשאלת השאלה: מדוע למדנו מ"ובשביעית יצא" שחולה פטור מלהשלים, ואילו מ"שש שנים יעבד" למדנו שבורח חייב להשלים? והלא אפשר לומר להיפך "שש שנים יעבד" מלמד שחולה חייב להשלים, "ובשביעית יצא" מלמד שבורח פטור מלהשלים!

ויש לומר: מסתבר יותר לפטור את החולה מהשלמה מפני שהיה ברשות רבו שש שנים, ואילו בורח לא היה ברשות רבו שש שנים ואין מתקיים בו "שש שנים יעבד" כלל. [ירושלמי, הובא ברשב"א].

689. פירש רש"י: "ופגע בו יובל אחרי כן

לכן, קא משמע לן, השמיענו הכתוב, שהואיל והתבטל ממלאכה על ידי בריחתו, אין מעניקים לו.⁽⁶⁹⁰⁾

ואגב שהבאנו את הברייתא בענין חיוב השלמת שש שנים, דנה הגמרא בדבריה:

אמר מר בברייתא: יכול אפילו אם חלה העבד הרי הוא חייב להשלים, תלמוד לומר: "ובשביעית יצא".

והברייתא לא פירשה כמה זמן העבד חלה,

ומשמע שאין חילוק בדבר, ואפילו אם חלה כל שש שנות עבודתו, אינו חייב להשלים.

ותמהינן: וכי אפילו אם חלה כל שש שנות עבודתו אינו חייב להשלים!?

והתניא, חלה שלש שנים ועבד שלש שנים, אינו חייב להשלים. אבל אם חלה כל שש השנים, חייב להשלים!⁽⁶⁹¹⁾

אמר תירץ רב שישת תירוץ: הברייתא דלעיל דברה בחולה שמתבטל ממלאכה קשה, אבל

ימי עבודתו כל זמן שלא עבד שש שנים. שהרי נאמר "שש שנים יעבד". ופשיטא שמעניקים לו. אבל בורח שפגע בו יובל, הרי היובל משחררו כדרך שמשחרר את כל העבדים ואין חילוק כמה עבד כל עבד ועבד. ומה שאמרנו שהעבד חייב להשלים זהו מדין חיוב תשלומים כפורע חובו. [משנה למלך בהסבר דעת הסמ"ג. וריטב"א בצד אחד בספיקו. ועיין מאירי].

אבל, מדברי הרמב"ם [עבדים ב ד] משמע שהבורח ופגע בו יובל אינו צריך להשלים. [כן דייק משנה למלך שם]. וכן דעת המאירי וכן מסקנת הריטב"א.

והריטב"א נתן טעם לכך שאינו חייב להשלים כפורע חובו: מפני שעבד שברח לא הזיק את רבו בידים, אלא בגרמא בלבד. והרי זה כמתבטל כיסו ושדהו של חברו [מונע מחברו להרויח על ידי המעות שבכיסו, או על ידי זריעת שדהו] שהוא פטור. [ועיין הערת המהדיר שם].

691. מתחילת הברייתא משמע שדוקא אם חלה שלש ועבד שלש אינו חייב להשלים, אבל אם חלה יותר משלש חייב להשלים. ואילו מסוף הברייתא משמע שדוקא אם חלה כל שש חייב להשלים. ולקמן הגמרא מיישבת סתירה זו.

למחרת". וביארנו את כוונתו בפנים, שמדובר דוקא בשפגע בו יובל לפני שחזר לאדונו להשלים את עבודתו. אבל אם חזר להשלים את עבודתו ואחר כך פגע בו יובל, הרי זה כשאר עבדים היוצאים ביובל, ומעניקים לו. וכן פירש בספר דברי יחזקאל [סימן מב סוף אות ב]. וכן משמע מדברי הרמב"ם [עבדים ג טו]. ועיין בדברי יחזקאל שם שנתן טעם לדבר.

[ועיין בתוספות ר"י הזקן, ובהסבר דבריו בדברי יחזקאל שם אות ג].

פירושים אחרים בדברי רש"י — עיין בספר המקנה. [ועיין הערת המהדיר על הריטב"א הערה 582 שביאר את דברי רש"י על פי המאירי, ועיין מאירי].

690. יש אומרים שעבד שברח ופגע בו יובל חייב להשלים. [המאירי בשם גדולי הדורות, משנה למלך עבדים ב ד בדעת הסמ"ג. והריטב"א הסתפק בזה].

ולפי זה דברי הגמרא צריכים ביאור: מדוע אין מעניקים לעבד שברח ומשלים לאחר היובל כדרך שמעניקים לעבד שברח בתוך שש ומשלים לאחר שש?

ויש לומר: עבד שברח בתוך שש לא נגמרו

הוא עושה מלאכה קלה, כגון **שעושה מעשה מחט** [שתופר], ולכן, אפילו אם חלה שש שנים אינו משלים, כיון שלא בטל מכל מלאכה. (692)

שנינו בברייתא: חלה שלש ועבד שלש אינו חייב להשלים, חלה כל שש חייב להשלים.

ומקשינן: **הא גופא קשיא**, הרי הברייתא סותרת את עצמה:

ברישא אמרת: **"חלה שלש ועבד שלש אין חייב להשלים"**, משמע שדוקא אם חלה שלש אין חייב להשלים.

הא יותר משלש, כגון ארבע, חייב להשלים.

ועכשיו, **אימא**, אמור את הסיפא:

חלה כל שש, חייב להשלים.

ומשמע, **הא אם חלה פחות משש, כגון ארבע, אין חייב להשלים!**

נמצא שהרישא והסיפא סותרים זה לזה! ומתרצינן: **הכי קאמר**, כך התכוין התנא לומר: דוקא אם "חלה שלש ועבד שלש אין חייב להשלים".

אבל אם חלה יותר משלש, כגון שחלה **ארבע**, (693) **נעשה כמי שחלה כל שש, וחייב להשלים**. (694)

ואגב שבסוגיא הבאנו כמה ברייתות המדברות על מצות הענקה, מבארת עתה הגמרא כמה מעניקים לעבד:

נאמר [דברים טו יד]: **"הענק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך, אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו"**.

תנו רבנן:

כמה מעניקים לו לעבד? — שווי חמש פלעים מכל מין ומין, חמש מצאנך, חמש

692. תוספות ר"י הזקן.

693. א. כאשר העבד חלה ד', הרי הוא משלים ארבע שנים, ולא די שישלים שנה אחת לשלש שנות עבודה. ריטב"א, מהרי"ט [עיי"ש]. וכן משמע מהרמב"ם [עבדים ב ה] ועיין משנה למלך.

ב. מרש"י ותוס' משמע שכל שחלה יותר משלש חייב להשלים. למרות שחלה פחות מארבע. אבל מהרמב"ם [עבדים ב ה] ומהסמ"ג [עשין ג] משמע שדוקא אם חלה ארבע חייב להשלים, אבל פחות מארבע לא. וצריך עיון. ש"ך חשן משפט של"ג כ"ה.

ודעת משנה למלך [שם] שאף הרמב"ם מודה שפחות מארבע גם כן צריך להשלים.

694. מהו טעם החילוק בין חלה שלש לחלה יותר משלש? נאמרו כמה טעמים בדבר:

[א] יש אומדן דעת שהאדון לא קנה את העבד על דעת שיתבטל ממלאכתו זמן רב כל כך, וכדי שלא יפסיד את ממונו לגמרי, חייב העבד להשלים. [ריטב"א].

[ב] בענין עבד עברי נאמר [דברים טו יח]: **"כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים"**. והיינו שעבודת שכיר היא שלש שנים. כמו שמצינו בספר ישעיה טז: **"מקצה שלש שנים כשני שכיר"** ולכתחילה העבד צריך לעבוד משנה [כפל] שכר שכיר, אבל אם חלה ועבד שלש שנים די בכך, מפני שעבד עברי נקרא "שכיר". שנאמר **"כשכיר כתושב יהיה עמך"**. ומטעם זה הברייתא מחלקת בין חלה שלש לבין חלה יותר

מגרנך, וחמש מיקבך, שהן בסך הכל המוש עשרה סלעים. דברי רבי מאיר. (695)

שהם בסך הכל המוש עשרה סלעים. אלו דברי רבי מאיר.

רבי יהודה אומר: מעניקים לעבד שלשים סלעים, כשלשים של עבד, כשם שמצאנו ששור מועד שנגח עבד כנעני והרגו, משלם לבעליו שלשים סלעים בדמיו. (696)

ותמהינן על "סך הכל" של מנין חמשה עשר שקלים, שהוסיף רבי מאיר בסיום דבריו:

ורבי מאיר — מנינא אתי לאשמועינן?

וכי רבי מאיר בא ללמדנו את החשבון, שחמש סלעים משלשה מינים הם בסך הכל חמש עשרה?!!

[ולהלן יתבאר מה בכך שמצאנו ששור מועד שנגח עבד כנעני משלם שלשים סלעים].

ומתריצין: הא קמשמע לך, את זאת בא רבי מאיר להשמיענו:

רבי שמעון אומר: מעניקים לעבד חמשים סלעים, כחמשים שבערכין.

מיבצר הוא דלא מבצר ליה מהאי מנינא. ואי בצר ליה מחד מינא וטפי ליה מחד מינא — לית לך בה.

כשם שמצאנו שהמעריך זכר מבן עשרים ועד ששים שנה, משלם להקדש חמשים סלעים בדמי ערכו. (697)

[ולהלן יתבאר מה ענין ערכין לכאן].

דהיינו, אסור לאדון לפחות מהענקה השווה חמש עשרה סלעים בסך הכל, אבל אם פחת מחמש סלעים ממין אחד, ובמקומו ריבה ממין אחר יותר מחמש סלעים, אין פסול בדבר, ובלבד שבסך הכל העניק לעבד 15 סלעים.

והגמרא מבארת עתה את דברי הברייתא:

אמר מר בברייתא: כמה מעניקים לו? — חמש סלעים מכל מין ומין. חמשה מצאנך, חמשה מגרנך, וחמש מיקבך.

להשמיענו שבסך הכל הם חמש עשרה סלעים? וכי לא היינו יודעים לעשות את החשבון הזה בעצמנו?!

משלש. [מהרי"ט בהסבר דברי תוספות ד"ה חלה בסוף דבריהם].

696. שמות כא.

[ועיין ביאור נוסף לולי דברי תוס' בספר המקנה].

697. האומר "ערך פלוני עלי", חייב לשלם את ערכו של אותו אדם. וערך זה קצוב בתורה לפי מין האדם, וגילו [ויקרא כז א]. הערך הגדול ביותר הוא לזכר, מבין עשרים ועד ששים שנה, ושיעורו: חמישים סלעים. ולהלן הגמרא תבאר מדוע נוקטים את הערך הגדול ביותר ולא את הערך הקטן ביותר, או ערך אחר.

[ועיין רא"ש בבא מציעא פרק האומנין סימן ו. וש"ך חשן משפט שלג כה].

דעת תוספות שפועל שחלה אינו נוטל אלא את שכר העבודה שעבד, ואינו מקבל עבור זמן מחלתו. ונאמרו כמה חילוקים בראשונים בין עבד לפועל [עיין תוס'. ריטב"א. רא"ש פרק האומנין שם טוש"ע חשן משפט שלג, ה, ש"ך וקצות החשן שם ועוד].

695. להלן הגמרא תמהה: מדוע התנא הוצרך

ולפיכך שנה רבי מאיר "שהן חמש עשרה סלעים". ללמד שרק המנין של הסך הכללי מעכב. (698)

והוינן בה: **מאי טעמא דרבי מאיר?** מנין למד רבי מאיר שמכל מין המוזכר בפסוק צריך להעניק חמש סלעים?

ומשנינן: נאמר בענין הענקה [דברים טו יג]: "וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם" [אלא] הענק תעניק לו".

ורבי מאיר יליף, לומד את שיעור ההענקה, מגזרה שוה "ריקם ריקם" מבכור.

'ריקם' שהוזכר כאן נלמד מ'ריקם' שהוזכר בפדיון הבן בככור [שמות לד]: "וכל בכור בניך תפדה, ולא יראו פני ריקם".

מה, כמו שהשיעור שהוזכר לחלן, בפדיון הבן, הוא **חמש סלעים** —

אף כאן, שיעור ההענקה בעבד, הוא **חמש סלעים** מכל שלשת המינים שהוזכרו בפסוק.

ומקשינן: **ואימא, חמש סלעים מכולהו!**

אמור ששיעור ההענקה הוא חמש סלעים מכל המינים שהוזכרו בפסוק יחד! ומנין למדת ששיעור חמש סלעים מתייחס לכל מין בפני עצמו?

ומתצינן: כך הוא סדר הכתובים בענין הענקה [דברים טו יג — יד]:

"לא תשלחנו ריקם", [אלא] העניק תעניק לו — מצאנך, ומגרנך ומיקבך".

המילה 'ריקם' הוזכרה בפסוק לפני שהוזכרו בו שלשת המינים, צאנך גרנך ויקבך.

ואמנם, **אי כתיב 'ריקם' לבסוף**, אילו המילה 'ריקם' היתה כתובה לאחר שלשת המינים, וכך היה אומר הכתוב "העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך, ולא תשלחנו ריקם", אזי הייתי דורש את הפסוק **כדקאמרת**, ששיעור ההענקה הוא בסך הכל חמש סלעים, מכל שלשת המינים יחד.

אבל, **השתא, דכתיב "ריקם" ברישא**, עכשיו שנאמר 'ריקם' לפני שלשת המינים "צאנך גרנך ויקבך", הרי יש לך לדרוש את הפסוק כך —

שדי, הטל את הכתוב "לא תשלחנו ריקם" — **א"צאנך**.

דהיינו, דרוש את הפסוק כאילו אמר "לא תשלחנו ריקם" לגבי "צאנך".

וכמו כן יש לך לדרוש את הפסוק "ולא תשלחנו ריקם", כאילו אמרו הכתוב **א"גרנך**.

698. אם האדון רוצה לתת לעבד את כל ההענקה ממין אחד בלבד. ולא לתת לו ממין אחר כלל מה דינו?
נחלקו המפרשים בדבר:

דעה א: אין האדון רשאי לתת הכל ממין אחד, אלא חייב לתת לו מכל מין, אבל אינו צריך לתת מכל מין חמש סלעים, אלא יכול

לפחות ממין אחד ולהוסיף ממין אחר. ולכן נקט רבי מאיר "חמש סלעים מכל מין ומין". וזו דעת רבי מאיר, אבל לדעת שאר התנאים אין צריך לתת מכל מין ומין. [על פי פירוש שני בריטב"א, פירוש שיטה לא נודע למי, ורמב"ן בשם יש מפרשים, עיין שם].
דעה ב: האדון יכול לתת לאדון ממין אחד

וכמו כן יש לך לדרוש את הפסוק "לא תשלחנו ריקם", "א"יקב".

ואם כן, קשה: מדוע לומדים "ריקם ריקם" מפדיון הבן ששיעורו חמש סלעים?

ומכאן למדנו, שצריכה להיות הענקה מכל מין ומין בשיעור חמש סלעים.⁽⁶⁹⁹⁾

ונילף [נלמד] "ריקם ריקם" מעולת ראייה ששיעורה הוא שתי מעות כסף בלבד!⁽⁷⁰²⁾

ומקשינו: גם בענין עולת ראייה⁽⁷⁰⁰⁾ נאמר בתורה 'ריקם'.⁽⁷⁰¹⁾ ועולת ראייה צריכה להיות שוה שתי מעות כסף.

ומתרצינו: אמר קרא [דברים טו] בענין הענקה: "אשר ברכך יי אלהיך". ללמד

בלבד אפילו לכתחילה, ורבי מאיר נקט "חמש סלעים מכל מין ומין" כדי להשמיענו בדרך אגב את טעמו — מפני שלומדים מחמש סלעים של פדיון הבן לכל מין [רמב"ן]. פירוש ראשון בריטב"א, ופירוש שני בשיטה לא נודע למי, ורש"ש.

מזה על סוגייתנו. [ע"ש היטב].
ונראה שיש לחלק בין לשון תורה ללשון בני אדם. ואילו היה מוזכר כאן 'ריקם' לבסוף לא היינו מייחסים אותו לצאן ולגורן וליקב כלל. אלא היינו שיעור הענקה באופן כללי וכו"ל.

[והטעם לכך שהגמרא נקטה שהפחית ממין אחד והוסיף ממין אחר, ולא נקטה שנתן ממין אחד בלבד, היינו מפני שכעין לשון זו יש במסכת יומא, ולפיכך הגמרא נקטה אף כאן כן. רש"ש].

700. בכל רגל משלשת הרגלים נצטוו ישראל במצות הראייה, שנאמר "שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך". והראיה האמורה בתורה היא שנראה בפניו בעזרה ביום טוב הראשון של החג. ויביא עמו קרבן עולה בין מן העוף ובין מן הבהמה, ומי שבא לעזרה ולא הביא עמו קרבן עולה, לא דיו שלא עשה מצות עשה, אלא עבר על לא תעשה, שנאמר [שמות לד ב]: "ולא יראו פני ריקם" ואינו לוקה על לאו זה, שהרי לא עשה מעשה. [רמב"ם חגיגה א א].

699. [אילו היה נאמר 'ריקם' לבסוף, אזי כשהיינו קוראים בתורה "צאנך" "גרנך" "יקבך" עדיין לא היינו יודעים שנאמר 'ריקם'. ולפיכך אין 'ריקם' מתייחס אליהם. ולבסוף כשנאמר 'ריקם' הרי זה גילוי ששיעור הענקה הוא כעין 'ריקם' שהוזכר בפדיון הבן דהיינו חמש סלעים. וממילא היינו יודעים ששלשת המינים שהוזכרו לעיל הרי הם יחד חמש סלעים שזהו שיעור הענקה. אבל, מאחר שנאמר בתורה "ריקם" תחילה, הרי כאשר אנו קוראים "צאנך" אנו כבר יודעים מ'ריקם' שהוזכר קודם, והמילה 'ריקם' מתייחסת לכל מילה שהוזכרה בפסוק להלן.

701. "ולא יראו פני ריקם" [שמות לד ב]. כלומר: כשנראים בעזרה ברגל אסור להראות ריקם בלא עולת ראייה.

ובספר גליוני הש"ס מציין לדברי הגמרא להלן מד א בענין "שבועה שאיני חייב, לא לך, ולא לך, ולא לך", שדעת רבי אליעזר היא, שדוקא אם הזכיר את ה"שבועה" לבסוף יש כאן שבועה לכל אחד בפני עצמו, ולכאורה קשה

702. כך פירש רש"י.

והנה בתחילת מסכת חגיגה נחלקו בית שמאי ובית הלל מהו שיעור עולת ראייה: בית שמאי אומרים שתי כסף, ובית הלל אומרים מעה כסף. רבי יוחנן [שם ז א] סבר תחלה שהשיעורים הללו הם דבר תורה. אך מסקנתו שמן התורה אין שיעור לעולת ראייה, וחכמים הם שתיקנו לה שיעור, ונחלקו בית שמאי ובית הלל מה הוא

שנדרוש את המקרא לרבות, ולא למעט. (703)

שנינו בברייתא: רבי יהודה אומר: מעניקים לעבד שלשים סלעים בשלשים של עבד. כשם ששור שנגח עבד כנעני והרגו, משלם בעל השור שלשים סלעים לבעל העבד.

והינן בה: מאי טעמא דרבי יהודה? מה בכך ששור שנגח עבד משלם שלשים בדמיו?

ומשינן: נאמר בענין הענקה [שם]: "אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו". ורבי יהודה יליף [לומד] "נתינה נתינה" בגזרה שוה מעבד.

שנאמר בענין שור מועד שנגח עבד [שמות כא]: "כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו".

מה, כמו ששיעור הנתינה שהוזכר להלן, בשור שהרג עבד, הוא שלשים שקלים –

אף שיעור ה"נתינה" שהוזכרה כאן, בהענקה לעבד, הוא שלשים סלעים.

ומקשינן: הרי גם בענין ערכין נאמר לשון "נתינה" [ויקרא כז כג] "ונתן את הערכין". (704)

והרי שיעור הערך הגבוה ביותר הוא חמישים שקלים. (705)

השיעור שקבעו חכמים.

רש"י פירש בסוגייתנו שהגמרא הקשתה שנלמד מעולת ראייה ששיעורה שתי כסף. ומשמע ששיעור זה דבר תורה הוא, והיינו כפי שרבי יוחנן סבר בתחילה.

ורש"י הוכיח לפרש כן, מפני שלמסקנת רבי יוחנן ששיעור עולת ראייה בכל שהוא, הרי בודאי אין ללמוד משם גזרה שוה "ריקם" "ריקם", שהרי לא נאמר שום שיעור בעולת ראייה וכיוצא בזה גם בהענקה לא נאמר שיעור, ואין צורך ללמוד את ההענקה מעולת ראייה. ואם כן קשה: למה נאמרה גזרה שוה? [פני יהושע].

אלא בעל כרחך המקשה כאן סובר ששיעור עולת ראייה מדאורייתא, וכפי שסבר רבי יוחנן בתחלה.

[ובפני יהושע כתב שלדעת רש"י הגמרא מקשה על מה שרצה רבי יוחנן לומר בתחילה – שלפי זה יקשה עליו מדברי רבי מאיר בסוגיתנו].

והרש"ש הקשה על רש"י: מדוע רש"י בחר להביא את דעת בית שמאי ששיעור ראייה שתי כסף? והלא היה ראוי להביא את דעת בית הלל ששיעורה מזה, שהרי הלכה כמותם! [ועיין ס' המקנה].

[ומדברי תוספות משמע שלדעתם כוונת המקשה היתה, שנלמד מעולת ראייה ששיעורה בכל שהוא, וכן כתב הריטב"א בפירושו.

ופירש עצמות יוסף ש"ריקם" "ריקם" אינו גזרה שוה גמורה ואינה מיותרת, אלא זה כעין "גילוי מילתא" בלבד. [והגמרא הקשתה: מאחר ש"ריקם" שבראייה שיעורה בכל שהוא אם כן יתכן שאף שיעור ההענקה כך הוא. ואין ללמודו מפדיון הבן]. אבל עיין פני יהושע].

703. רש"י. והיינו: הכתוב אמר לתת לעבד לפי הברכה אשר ברכך ה', ו"ברכה" היא ענין ריבוי טובה, ולפיכך כשיש שתי אפשרויות לפנינו, אחת מרובה ואחת מועטת. אנו בוחרים באפשרות המרובה יותר. כדי להרבות לו את הטובה. [ועיין ריטב"א ד"ה אימא].

704. שם מדובר במקדיש שדה מקנה ולא בערכי אדם [באומר "ערך פלוני עלי"]. אך הברייתא במסכת חולין קלט ב דורשת את הכתוב הזה לענין ערכי אדם. ועיין רש"י שם ד"ה תלמוד לומר [והביאו מסורת הש"ס כאן]. ועיין היטב בתוספות רי"ד וברש"ש.

705. והולכין אחר השיעור הגבוה שבערכין. מפני שנאמר בענין הענקה "אשר ברכך".

ואם כן קשה: מדוע רבי יהודה לומד "נתינה ונתינה" משלשים של עבד?

ונילף [נלמד] "נתינה נתינה" מערכין, ונאמר ששיעור הענקה הוא חמישים סלעים! (706)

ומתרצינן: עדיף ללמוד את דין הענקה מדין שלשים של עבד, משני טעמים:

חדא, טעם אחד: דאם לפניך שתי אפשרויות: ללמוד מן המרובה או ללמוד מן המועט —

אם תפשתה [תתפוס] את המרובה, יש חשש שמא לא תפשתה [לא תתפסנו] כדין.

שהרי יתכן שהיה ראוי לך לתפוס את המועט.

אבל אם תפשתה את המועט, אין ספק שתפשתה אותו כדין. שהרי בכלל המרובה יש גם את המועט. (707) (708)

ולכן לומדים את שיעור הענקה משלשים של עבד ולא מחמישים סלעים של ערכין.

ועוד טעם נוסף: עבד מעבד הוה ליה למילף.

ראוי ללמוד את דין הענקה בעבד מדין תשלום שלשים של עבד, מאחר ששניהם הם דינים שנאמרו בעבדים.

שנינו בברייתא: רבי שמעון אומר: מעניקים לעבד חמשים סלעים, כחמשים של ערכין.

והוינן בה: מאי טעמיה דרבי שמעון?

ומשנינן: נאמר בענין הענקה [דברים טו]: "אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו".

ורבי שמעון גמר [למד] "נתינה נתינה" בגזרה שוה מערכין, שגם בענין ערכין נאמרה לשון "נתינה" [ויקרא כז כג], "ונתן את הערכך".

מה, כמו ששיעור הנתינה שהוזכרה להלן בערכין, הוא חמשים שקלים —

אף שיעור הנתינה שהוזכרה כאן, בהענקה, הוא חמשים סלעים.

כמבואר בגמרא לעיל. [תוספות בסוף ד"ה חדא].

706. הגמרא אינה מקשה שילמד "ריקם" "ריקם" מבכור, מפני שאין אדם דן גזרה שוה אלא אם כן קבלה מרביתו הלכה למשה מסיני. [כמבואר ברש"י ד"ה מיכה], והיה מסור בידי כל תנא מרביתו אלו מילים שבתורה נתנו לגזרה שוה, [רש"י שם]. ולא נאמר מאיזה מקום ללמוד את אותה גזרה שוה. ולפיכך הגמרא שואלת: אמנם לדעת רבי יהודה המילה "נתינה" ניתנת להדרש בגזרה שוה, אבל מנין לו לדרוש את אותה גזרה שוה מעבד? מדוע לא דרש גזרה שוה מערכין?

707. רש"י סוכה ה ב, ועוד. [ועיין תוספות הרא"ש ותוספות יומא עב א ד"ה נעביד].

708. למרות שנאמר "אשר ברכך", אין זה בגדר גילוי מאיזה מלה יש לדרוש את הגזרה השוה, אלא רק לאחר שאנו יודעים מאיזו מלה לדרוש. אזי "אשר ברכך" מלמדנו לדרוש מהמרובה שבאותה מלה. כגון: לרבי מאיר — בענין בכור ועולת ראייה נאמר "ריקם" אחד — "...וכל בכור בניך תפדה ולא יראו פני [בשעת הראיה ברגל] 'ריקם'". ו"אשר ברכך" מגלה שיש להקיש את ההענקה לבכור שהוא המרובה שבאותו "ריקם". וכן, לרבי שמעון — נאמרה נתינה אחת בענין

ומקשינן: הרי "ערכין" היינו האומר "ערך פלוני עלי", והוא חייב לשלם להקדש את הערך הקצוב בתורה [ויקרא כז] לפי גיל הנערך ולפי מינו.

ובתורה נאמרו כמה "ערכין". הערך הגבוה ביותר הוא לזכר מבין עשרים שנה ועד ששים שנה, ושיעורו הוא חמישים סלעים. והערך הנמוך ביותר הוא לנקבה מבת חדש ועד חמש שנים, ושיעורו שלשה סלעים.

רבי שמעון לומד ששיעור הענקה הוא חמשים סלעים בגזרה שוה מערכין.

וקשה: הרי יש כמה שיעורים בערכין. ומדוע רבי שמעון אמר ששיעור הענקה הוא חמשים סלעים, כשיעור הגבוה שבערכין?

ואימא, אמור ששיעור הענקה הוא כמו השיעור שהוא **כפחות שבערכין**, דהיינו שלשה סלעים!

ומתצינן: **"אשר ברכך יי אלהיך כתיב**. ומכאן שיש לדרוש מגזרה שוה לרבות ולא למעט.

והנה, אין אדם דן גזרה שוה מעצמו אלא אם כן קבלה מרביתו הלכה למשה מסיני, והיתה מסורת ביד התנאים אלו תיבות שבתורה נאמרו לגזרה שוה.

ומאחר שאמרנו שרבי שמעון למד "נתינה" "נתינה" לגזרה שוה, הרי שרבי שמעון קבל

מרביתו שלשון "נתינה" נאמרה בתורה לגזרה שוה. ואם כן קשה:

מדוע רבי שמעון למד "נתינה" "נתינה" מערכין? ונילף נלמד "נתינה" "נתינה" מנזקי עבד שנאמר [שמות כא] בשור מועד שנגח עבד: "כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו"!

מה, כמו ששיעור הנתינה שהוזכרה לחלן בעבד הוא שלשים —

אף כאן, שיעור הנתינה שהוזכרה בהענקה, הוא שלשים סלעים!

ומדוע אמר רבי שמעון ששיעור ההענקה הוא חמשים סלעים?

והגמרא מחזקת את הקושיא:

אף על פי שמצאנו לשון "נתינה" בערכין ששיעורה חמשים סלעים. בכל זאת היה ראוי שרבי שמעון ילמד את הנתינה שבהענקה מהנתינה שבנזקי עבד, ששיעורה שלשים סלעים, משני טעמים:

חדא, טעם אחד: אם יש לפניך הברירה מבין שתי אפשרויות: ללמוד מן המרובה או ללמוד מן המועט, הכלל הוא, דאם **תפשתה** את המרובה, יש חשש שמא לא **תפשתה** כדין, שהרי יתכן שהיה ראוי לך לתפוס את המועט.

אבל אם **תפשתה** את המועט, אין ספק

כל הערכין, ו"אשר ברכך" מגלה שיש להקיש את ההענקה למרובה שבאותה "נתינה".

אבל, כאשר יש ספק אם להקיש את ההענקה ל"נתינה" שבערכין או ל"נתינה" שבשלשים של

עבד, "אשר ברכך" אינו מלמדנו מאיזו מלה יש לנו ללמוד. [תוספות]. [בהסבר סברתם עיין עצמות יוסף, ומהרי"ט, ואילת השחר]. ועיין רשב"א ושיטה לא נודע למי.

שתפשתה כדין, שהרי בכלל המרובה יש גם את המועט. (709)

ועוד טעם נוסף: **עבד מעבד** – הוה ליה למילף.

היה ראוי ללמוד את שיעור ההענקה בעבד, משיעור שלשים של עבד, ששניהם דינים שנאמרו בענין עבדים!

ומאחר שראוי ללמוד "נתינה" "נתינה" מעבד ששיעור הענקה שלשים סלעים, מדוע אמר רבי שמעון שמעניקים לעבד חמשים סלעים?

ומכח קושיא זו הגמרא חוזרת בה ממה שאמרנו לעיל שרבי שמעון לומד "נתינה" "נתינה" לגזרה שוה, אלא צריך לומר, שרבי שמעון לא קיבל מרביתו שלשון "נתינה" נאמרה בתורה לגזרה שוה. (710)

אך לפי זה, קשה: מדוע רבי שמעון למד את שיעור ההענקה משיעור ערכין? (711) מה ענין ערכין להענקה?

ומתריצין: **רבי שמעון, "מיכה מיכה" גמר.**

רבי שמעון קיבל מרביתו שלשון "מיכה" נאמרה לגזרה שוה, ונאמר בענין עבד [ויקרא כה] "וכי ימוך אחיך". ובערכין נאמר [ויקרא כז]: "ואם מך הוא". ומכאן מוכח, שיש ללמוד את שיעור הענקה בעבד משיעור ערכין, ששיעורו הוא חמשים סלעים.

נאמר בענין הענקה [דברים טו יד]: "העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך, אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו".

וממה שנאמר בסוף הפסוק "אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו", אנו לומדים, שאין חיוב להעניק לעבד דוקא מן הצאן או הגורן או היקב שהוזכרו בתחילת הפסוק, אלא אפשר להעניק לו מכל דבר.

ומאחר שאפשר להעניק לעבד מכל דבר, יש לנו לשאול: אם כן, למה נאמרו צאן גורן ויקב?

בשלמא לרבי מאיר, לדעת רבי מאיר, מובן מדוע נאמרו צאן גורן ויקב, שהרי רבי מאיר לומד את שיעור הענקה בגזרה שוה "ריקם ריקם" מפדיון הבן. ושיעור פדיון הבן הוא חמש סלעים בלבד –

ולכו, היינו **דכתיב "צאן גורן ויקב"**, כדי ללמד בגזירה שוה שכל אחד מהם שיעורו הוא חמש סלעים.

ומוכח מכאן שבסך הכל שיעור הענקה הוא חמש עשרה סלעים.

אלא, אבל **לרבי יהודה ורבי שמעון**, שאינם לומדים את שיעור הענקה מצאן גרן ויקב, קשה:

האי, הכתוב **"צאן גרן ויקב"** – למה לי? (712)

709. עיין בהערה הקודמת.

711. כמבואר בכרייתא: "רבי שמעון אומר: חמשים כחמשים שבערכין".

710. רש"י ד"ה מיכה מיכה.

712. לכאורה היה אפשר לומר שהכתוב בא

ומתצינן: האי — מיבעי ליה לכדתניא, יש צורך בדברי הכתוב הזה, כדי ללמדנו את הדין השנוי בבדייתא דלהלן:

שנינו בבדייתא: "העניק תעניק לו מצאנך מגרנך ומיקבך".

יכול לא יהו מעניקין לעבד אלא מצאנך גורן ויקב בלבד.

מנין נדע לרבות כל דבר?

תלמוד לומר, לך נאמר בהמשך הכתוב: "אשר ברכך יי אלהיך תתן לו", מכאן שמעניקים לעבד מכל דבר.

ומאחר שמעניקים לעבד מכל דבר, אם כן קשה:

מה תלמוד לומר, לאיזה צורך נאמר "צאנך גורן ויקב"?

עונה הברייתא: הכתוב בא לומר לך: מה כמו שצאנך גורן ויקב מיוחדים הם בכך שישנן בכלל ברכה, שהם מתרבים [צאנך מתרבה על ידי פריה ורביה, וגורן ויקב זורעים אותם והם מצמיחים פירות].

אף כל הדברים שהתרכו מהכתוב "אשר ברכך ה' אלהיך", לא התרכו אלא אם כן הם דברים שישנן בכלל ברכה.

יצאו כספים, שהואיל והם אינם מתרבים, הם אינם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך", ואין האדון מעניקם לעבדו.⁽⁷¹³⁾

אלו דברי רבי שמעון.

רבי אליעזר בן יעקב אומר: כספים לא יצאו מכלל "כל אשר ברכך ה' אלהיך". אלא יצאו פרדות, שאינן מולידות ואינן בכלל "ברכה". ואין האדון מעניקם לעבדו.

ויקב דברים שיש בהם ברכה מחמת עצמן הוא שחייב להעניק לו מהם, אבל הכספים והבגדים אינו חייב ליתן לו מהם.

ומלשון זו משמע שאם יש לאדון דברים שיש בהם ברכה אזי הוא רשאי להעניק לעבד גם מכספים וכיוצא בהם. [כנראה מפני שיש לומר בזה: "מה לי הן מה לי דמיהן". כעין שהגמרא אומרת בבבא מציעא סג א. והיינו: מאחר שהעבד יכול לקנות בכספים [ובבגדים] צאנך וגורן ויקב הרי זה כאילו האדון נתן לו אותם בעצמם]. ומה ששנינו כאן "יצאו כספים" היינו שאם אין לאדון דברים שיש בהם ברכה מחמת גופן אזי אין הוא חייב להעניק לעבד מן הכספים או הבגדים.

[המהרי"ט פירש את דברי הגמרא כאן בדרך מחודשת ובמשנה למלך שם הקשה עליו מדברי הרמב"ם. ועיי' עוד בריטב"א ומשנה למלך שם].

לומר שמצות ההענקה היא דוקא מהמינים הכתובים בפסוק, ולפיכך הכתוב הוצרך לומר את שלשתם. אבל אין זה נכון, שהרי נאמר כאן "כלל ופרט וכלל": "העניק תעניק" — כלל, "מצאנך מגרנך ומיקבך" — פרט, "אשר ברכך... תתן לו" — חזר וכלל. וכלל ופרט וכלל אי אתה דן [לומד] אלא כעין הפרט, כלומר: אפשר להעניק לעבד מכל דבר שיש בו ריבוי כעין צאנך גורן ויקב שהם מתרבים על ידי הולדה והצמחה, ולפיכך הגמרא תמהה: מדוע הכתוב הוצרך לומר שלשה פרטים ["צאנך", "גורן", "ויקב"]? מדוע לא היה די לומר פרט אחד או שנים? [ריטב"א, ועיי' הערת המהדיר 611, וראה להלן הערה 715 ובשיעורי רבי שמואל].

713. א. זה לשון הרמב"ם [עבדים ג יד]: "העניק תעניק לו מצאנך מגרנך ומיקבך" כענין צאנך גורן

ומדברי הברייתא למדנו ש"צאן גורן ויקב" נאמרו כדי ללמדנו שאין מעניקים לעבד אלא מדברים שהם בכלל ברכה. (715)

אבל עדיין יש לשאול: מדוע הוצרך הכתוב לומר את שלשת המינים [צאן גורן ויקב]? די היה לומר מין אחד מהם, והיינו לומדים ממנו שלא התרבו אלא דברים שהם בכלל ברכה!

וכדי לתרץ שאלה זו אמרין:

וצריכא, הכתוב הוצרך לומר את שלשת המינים הללו:

דאי כתב רחמנא צאן בלבד, הוה אמינא הייתי אומר בעלי חיים, אין, דוקא בעלי חיים התרבו מ"אשר ברכך ה' אלקיך", מפני שהם דומים לצאן שהוזכר בכתוב בפירוש, אבל גידולי קרקע, לא!

לפיכך כתב רחמנא "גורן", ללמדנו שאף

והגמרא דנה במה נחלקו רבי שמעון ורבי אליעזר בן יעקב:

ומקשינן: **ורבי שמעון**, מדוע הוא ממעט רק כספים, ולא פרדות? הרי פרדות אינן מולידות, ואם כן הן אינן בכלל ברכה!

ומתריצין: אמנם פרדות אינן יולדות, אבל הן משבחן בגופייהו, הפרדות משמינות וגופם גודל, ולפיכך לדעת רבי שמעון הן בכלל "ברכה". (714)

ומקשינן: **ורבי אליעזר בן יעקב**, מדוע הוא ממעט רק פרדות ולא כספים? הרי כספים אינם משביחים, ואם כן הם אינם בכלל ברכה!

ומתריצין: אמנם כספים אינם משביחים בגופם, אבל עביד בהו עיסקא, אפשר לעשות בהם עיסקא ולהרויח ממון, ולפיכך לדעת רבי אליעזר בן יעקב הם בכלל ברכה.

עד כאן הגמרא ביארה את דברי הברייתא.

אפשר להרויח בהם ממון אחר, ואין די בהשמנה, שזה השבחה בגוף הקיים].

715. ואף רבי מאיר שדרש לעיל מ"צאן גרן ויקב" שצריך חמש סלעים מכל מין, מודה שדורשים מכאן אף כלל ופרט וכלל. [עצמות יוסף סוף יז א. וכוונתו שגם רבי מאיר מודה שמעניקים לעבד מכל דבר שיש בו ברכה]. וכן משמע מהריטב"א [יז א ד"ה בשלמא לר"מ "...דלכולי עלמא צאן גרן ויקב לאו דוקא"].

[למרות שהריטב"א כתב שלרבי מאיר צריך לתת חמש סלעים מכל מין, וכנ"ל הערה 698. נראה ליישב שרבי מאיר מודה שדורשים כלל ופרט וכלל לענין שאם אין לאדון משלשת

ב. קשה: מדוע הכתוב הוצרך לומר "כלל ופרט וכלל"? והלא ממה שנאמר "אשר ברכך" יש ללמוד שאין מעניקים אלא ממין שיש בו ברכה!

ויש לומר: בסוף הפסוק נאמר שוב "תתן לו", והיה משמע שהכתוב ריבה הכל, לפיכך נאמר "כלל ופרט וכלל" ללמד שהענקה היא רק מדבר שיש בו ברכה. [רשב"א בשם תוס'. ועיין תוס' הרא"ש].

714. [כנראה לדעת רבי אליעזר בן יעקב לומדים מצאן גרן ויקב שצריך השבחה של רבוי גופים כגון צאן שמולידים צאן אחר. וכן תבואה שמצמיחה תבואה אחרת. [וכן כספים לפי המבואר להלן הם משביחים בעיסקה, כלומר:

גידולי קרקע הם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך".

ואי כתב הכתוב "גורן" בלבד, הוה אמינא הייתי אומר גידולי קרקע, אין, רק גידולי קרקע הם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך", אבל בעלי חיים, לא.

לפיכך כתב רחמנא "צאן", ללמדנו שאף בעלי חיים הם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך".

ועד כה בארנו מדוע הוצרך הכתוב לומר גם "צאן" וגם "גורן".

אבל עדיין יש לשאול: "יקב" — למה לי?

ב-ז ומתצינן: אילו לא נאמר "יקב", הייתי אומר ש"אשר ברכך" מרבה הכל, ואף דברים שאינם כעין גורן ויקב. (716)

ולפיכך נאמר "יקב" —

למר, לדעת רבי שמעון, בא "יקב" למעוטי כספיים.

ולמר, לרבי אליעזר בן יעקב, "יקב" בא למעוטי פרדות.

והגמרא מביאה ברייתא נוספת, הדנה בכתובים שנאמרו בענין הענקה:

תנו רבנן:

נאמר בענין הענקה [דברים טו יד]: "אשר ברכך ה' אלהיך, תתן לו".

והייתי יכול להבין מדברי הפסוק, שרק אם נתברך בית האדון בגללו של העבד מעניקים לו.

אבל אם לא נתברך בית האדון בגללו, אין מעניקים לו.

תלמוד לומר, לכן נאמר בתחילת הפסוק: "הענק תעניק". כפל הכתוב את לשון ההענקה, (717) כדי ללמדך, שתעניק לו, מכל מקום, בכל אופן שהוא — בין אם נתברך הבית בגללו, ובין אם לא נתברך.

ומאחר שהכתוב ריבה שאפילו אם לא נתברך הבית בגללו מעניקים לו, אם כן קשה: מזה תלמוד לומר, לשם מה נאמר "אשר ברכך"? מה בא המקרא הזה ללמדנו? —

הכל לפי הברכה שהתברך הבית — תן לו לעבד!

אם התברך הבית בגלל העבד, הוסף לו הרבה על הענקתו. ואם לא התברך הבית, אל תפחות מדברי הכתוב.

ממעטים דברים שאין בהם ברכה כלל. אבל כספים ופרדות ששייכת בהם מקצת ברכה [כמבואר בגמרא לעיל] לא היינו ממעטים. ולפיכך נאמר "יקב". תוספות הרא"ש, רשב"א. [ותוספות חלקו על פירוש רש"י מכח קושיא זו].

717. על פי הגמרא במסכת בבא מציעא לא ב. וכן משמע מדברי רבי אלעזר בן עזריה דלהלן.

המינים הללו, בכל זאת הוא חייב לתת לו משאר מינים שיש בהם ברכה. ועיין לעיל 713 בשם הרמב"ם. ועיין שיעורי רבי שמואל].

716. כך פירש רש"י. וקשה: והלא נאמר כלל ופרט וכלל [מצאן וגורן] ובעל כרחנו היינו ממעטים כספים או פרדות! ומדוע הכתוב הוצרך לומר "יקב"?

יש לומר: מן ה"כלל ופרט וכלל" היינו